

AUTIZM SPEKTRIDA BUZILISHI BO'LGAN BOLALAR MUAMMOSINING CHET EL PSIXOLOGLARI TOMONIDAN O'RGANILGANLIGI

Vapoyeva Ra`no Raximberganovna,

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti

mustaqil izlanuvchisi vapoyevarano gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15710846>

ARTICLE INFO

Received: 11th June 2025

Accepted: 15th June 2025

Published: 20th June 2025

KEYWORDS

ABSTRACT

Bolalik davridagi autizm tasnifida sodir bo'lgan o'zgarishlarni baholash uchun L.Kanner tomonidan berilgan erda bolalik autizmining(ECA) qisqacha tavsifi bilan tanishib chiqamiz. L.Kanner 30 yil davomida kuzatilgan turli ruhiy kasalliklarga chalingan 20 000 bolalardan 150 ta bolalik autizmi holatini qayd etdi. Erta bolalik autizmi [Kanner L., 1943] quyidagi alomatlarni o'z ichiga oladi.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi davlatlari psixolog olimlaridan V.I.Arбузов, Т.Б.Андреева, Е.Е. Алексеева, В.А.Аббатов, О.Б.Богдошина, Е.Р.Баенская, В.М.Башина, А.А.Бодолев, Л.И.Божович, М.Бонн, А.Я.Варга, Т.Н.Висотина, Л.И.Вассерман, Л.С.Выготский, К.Гильберт, С.С.Галаская, Л.Я.Гозман, Е.С.Гребельская, О.В.Гусаева, А.И.Захаров, Д.Н.Исаев, С.Н.Каштанова, И.Б.Карвасарская, М.М.Либлинг, К.С.Лебединская, И.Ю.Левченко, В.Н.Мясищев, И.И.Мамайчук, О.С.Никольская, Л.С.Печникова, Т.Н.Питерс, П.Е.Сухарева, Е.О.Смирнова, Н.В.Симашкова, В.Сатир, В.В.Ткачёва, Л.Б.Шнайдер, Е.Г.Эйдмиллер va boshqalarning ilmiy izlanishlarida autizm spektrida buzilish aniqlangan bolalarning o'ziga xos xususiyatlari, turlari, boshqa ruhiy kasalliklardan farqlari, bu toifa bolalarni tibbiy-psixologik va pedagogik tashxislash usullari, ular bilan ota-ona munosabatlarining o'ziga xosligi, ularning ota-onalari bilan tashkil etiladigan reabilitatsion choralar ahamiyati masalalari ilmiy tadqiq etilgan.

Xorijiy olimlar tomonidan autizm kasalligini E.R.Baenskaya, M.M.Libling, 1989; V.V.Lebedinskiy, 1990; O.S.Nikolskaya, 1997 yil, Autizm tashxisli bolalarning asosiy tizimining rivojlanishini ko'rib chiqqanlar. O.S.Nikolskaya (1985), boshlang'ich biologik yetishmovchilik bolaning rivojlanishi uchun maxsus shart-sharoitlarni yaratishini, ijtimoiy hayot bilan aloqada chidamlilikning buzilishi va noqulaylik chegarasining pasayishi haqida fikr yuritgan.

Ushbu toifadagi bolalarda muloqot qobiliyatlarini tuzatish (EG Carr), umumiy nutq (V.M. Bashina, O.S. Nikolskaya, L.G. Nuriyeva, S.A. Morozov), bolalik autizmi bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarda ko'nikmalar shakllantirish (S.S. Morozova, T.N. Morozov, P. Hunt, T. Layton, E. Shopler, LR Uotson) kerakligini o'zlarining tadqiqotlarida bayon qilishgan. E.G. Eydemiller, I.M.Nikolskaya, N.V.Zvereva, I.F.Roshinalarning tadqiqotlari turli buzilishlarni kelib chiqishi, rivojlanishida, profilaktikasi va korreksiyasida oilalarni rolini o'rganish va aniqlash bilan bog'liq.

Xorij olimlaridan G.Asperger, E.Bleyler, B.Bettelxeym, Baron Cohen, M.M.Bristol, L.Eyzenbergom, R.R.Fevyell, C.Gillberg, K.Gilbert, S.Harris, F.Happe, B.Hermelin, Dj.M.Itar, L.Kanner, M.E.Lamb, G.Mesibov, D.J.Meyer, D.T.Marsh, E.Schopler va boshqalar tomonidan

autizmning kelib chiqish sabablari va autizm spektrida buzilishi bo'lgan bolalarning o'ziga xos xususiyatlari ilmiy tadqiq etilgan.

I.Y.Levchenko, S.S.Muxinin, V.N.Myasishev, I.I.Mamaychuk, O.S.Nikolskaya, L.S.Pechnikova, T.N.Piters, P.Y.Suxareva, Y.O.Smirnova, N.V.Simashkova, V.Satir, V.V.Tkachyova, A.Y.Varga, L.B.Shnayder, T.N.Visotina, L.I.Vasserman, A.I.Zaxarov, E.G.Eydemiller va boshqalarning ilmiy izlanishlarida autizm spektrida buzilishi bo'lgan bolalar turlari va ularning rivojlanishidagi tibbiy-psixologik muammolari, autizm bola va ota-ona munosabatlari tizimi, reabilitatsion tadbirlar ahamiyati va oilaviy psixoterapevtik yordam ko'rsatishning samaradorligi masalalari ilmiy tadqiq etilgan.

Rossiyalik mualliflarning bolalik autizmiga alohida muammo sifatida bag'ishlangan birinchi nashrlari prof.S.S.Muxinin Kanner va Aspergerdan mustaqil ravshda 40- yillarda boshlagan dastlabki natijalarini jamladi. Ular muhokamaning boshlanishi bo'lib xizmat qildi, uning doirasi hozirda juda keng.

J.Glatzel (1982) autizmni shaxs va atrof - muhit o'rtasidagi axborotning buzilishi nuqtai nazaridan tahlil qildi. N.S.Salliva (1953) autizmni o'ziga xos talqinini taklif qildi va uni ruhiy ontogeneznining dastlabki darajalariga regressiya oqibatlari bilan bog'ladi. I.T.Viktorov (1980) shaxsiy moslashuv va autizm o'rtasidagi munosabatlarga, S.F.Semenov esa "men" ongidagi buzilishlar va autizm o'rtasidagi bog'liqlikka e'tibor qaratdi(1975) va boshqalar.

Bolalik davridagi autizm tasnifida sodir bo'lgan o'zgarishlarni baholash uchun L.Kanner tomonidan berilgan erta bolalik autizmining(ECA) qisqacha tavsifi bilan tanishib chiqamiz. L.Kanner 30 yil davomida kuzatilgan turli ruhiy kasalliklarga chalingan 20 000 bolalardan 150 ta bolalik autizmi holatini qayd etdi. Erta bolalik autizmi [Kanner L., 1943] quyidagi alomatlarini o'z ichiga oladi.

- 1) Atrof - muhitdan ajralish, aloqador hosil qila olmaslik bilan patologik simbioz.
- 2) Obsesif belgilarga ega stereotipik xatti-harakatlar.
- 3) Qo'llarning manaton burilishlari, yelkalarda sakrash.
- 4) Kishilik olmoshlarini rad etish tufayli nutqning buzilishi.
- 5) O'yin buzilishi, identifikatsiya belgilari va protodiakriz.

L.Kanner erta bolalik autizmini shizofreniya spektrining buzilishi sifatida tasnifladi. Kanner sindromini tekshirish baholarning barqarorligini tasdiqladi. Bolalik davridagi Kanner autizmi va autizmga o'xshash holatlarning tarqalishi 10 000 bolaga 11,6 holatgacha ko'tarildi, bu ushbu guruhdagi turli xil autistik kasalliklar, shu jumladan autistik psixozlar bilan birlashtirilganligi bilan izohlanadi. Skandinaviya - Fin tadqiqotlariga ko'ra autizmga o'xshash kasalliklarda Kanner sindromi bilan kasallanish ham 10 000 bolaga 11,6 holatni tashkil qiladi.

Aka-uka va opa-singillar orasida autizmning tarqalishida, bir qator mualliflar birinchi bolalar orasida ko'proq kasallanish va ikkinchi va uchinchi bolalar orasida kamroq kasallanish masalasini ko'tardilar. Ehtimol, bu fakt ota-onalarning autizmli birinchi farzandi tug'ilgandan keyin yana farzand ko'rishdan bosh tortishi bilan izohlanadi

Kattalar bolalarning harakatsiz, muzlatilgan ko'rinishiga, chuqur tinchlikning o'ziga xos ifodasi ("knyazning yuzi"), onaning tabassumiga javob bermasligiga e'tibor berishadi. Agar bu nigoh sirpanib ketse, uning e'tibori obyektini aniqlash qiyin, agar u diqqatni qaratgan bo'lsa, ko'pincha quyosh nurlari, devor qog'ozi naqshlari, sham, yonib turgan chiroqqa qaratiladi. Bola bu tafakkurga qiziqib qolganga o'xshaydi. Tashqaridan o'tkir ta'sir qisqa burishishni, norozilikning zaif qichqirig'ini keltirib chiqarishi mumkin, shundan so'ng ajralish holati yana qaytadi. Ular ochlik, sovuqlik, ho'l tagliklarda noqulaylik, og'riqqa reaksiya ko'rsatmaydi, ko'tarilganda moslashish holati yo'q ("sumka kabi osilgan"), ota-onalarning e'tiborini talab

qilmaydi, ularning g'amxo'rligiga javob bermaydi, boshqa odamlarga, bolalarga e'tibor bermang, go'yo ular "orqali" ko'rinadi. Ular ko'pincha ovozsiz, qo'ng'iroqqa javob bermaydilar, qo'ng'iroqlarga murojaat qilmaydilar, shuning uchun ular ko'pincha karlik yoki ko'rlikdan shubhalanishadi. Hayotning ikkinchi yilida e'tibor umumiy spontanlik, maqsadsiz harakatlar bilan "dala" xatti-harakati, diqqatni hech narsaga qaratmasdan bir obyektidan ikkinchisiga passiv qarashga qaratiladi. Faoliyat o'zboshimchalik bilan rivojlanmaydi, o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish ko'nikmalari shakllanmaydi, ibtidoiy o'yin yo'q.

Affektiv autostimulyatsiya passiv xarakterga ega bo'lib, "dala" xatti-harakatlari jarayonida amalga oshiriladi. Boshqa bolalarga nisbatan ular tajovuzkor bo'lishi mumkin (bolalar sochidan, yuzidan ushlang). Bu bolalar atrof-muhitga yaxshiroq yo'naltirilgan, ko'pincha yetarlicha kuzatuvchanlikni namoyon etadilar, ular kundalik hayotga osonroq moslashadilar, o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish ko'nikmalarini katta qiyinchiliksiz o'zlashtiradilar va o'zgarishlarga ko'proq moslashuvchan.

Ular boshqa guruhlardagi autizimli bolalarga qaraganda yaxshi motorli ko'nikmalarga ega, kamroq harakat qilish qobiliyatiga ega. Ular kutilmagan sohalarda bilimlar to'plamini to'plashlari mumkin, bu ko'pincha jalb qilish patologiyasini aks ettiradi. Ularning nutqi ko'pincha muddatidan oldin rivojlanadi. Bir yarim yoshga kelib, bunday bola batafsil iboradan foydalanib, o'z xohish-istaklarini, fantaziyalarini erkin ifodalashi, g'ayrioddiy burilishlar, murakkab neologizmlar va ta'sirchan og'zaki bosimni boshqarishi mumkin. U "haddan tashqari kommunikativ" ko'rinishi mumkin, ammo uning kengaytirilgan nutqi monologdir. Bunday bola muloqotga qodir emas. Hayotning birinchi yilidagi bunday bolalarning vegetativ-instinktiv sohasi yuqori qo'zg'aluvchanlik bilan ajralib turadi, mushaklarning gipertonikligi ko'pincha qayd etiladi. Ko'tarayotganda yetarli darajada tayyorgarlik ko'rmagan bola "ustun kabi" tarang. Somatik jihatdan, bu bolalar kuchliroq, kasal bo'lish ehtimoli kamroq.

Hayotning dastlabki ikki yilidagi autistik bolalarda II guruh RDA rivojlanish xususiyatlarini aniqlashga imkon beruvchi belgilar kuzatilishi mumkin. Bunday bolalar atrof-muhit bilan iptidoiy tanlab aloqaga ega, sovuqqa, ochlikka, og'riqqa, zavqlanish va norozilik tajribalariga ega. Ularning atrof-muhitdan qo'rqishlari boshqa autizimli bolalarnikiga qaraganda kuchliroqdir, ular onasi bilan keskin himoyalangan simbiotik munosabatlarga ega, "o'ziga xoslik fenomeni" - bu vaziyatning o'zgarishiga keskin qarshilik, eng kichik urinishda ta'sirning portlashi. ularning mavjudligining stereotipik shartlarini, o'yinning monotonligini, ko'pincha o'yin bo'lmagan narsalarni jalb qilgan holda o'zgartirish. Ular qo'rquvni yo'qotadigan turli xil hissiy, nutq stereotiplari va doimiy tuyg'u bilan ajralib turadi. Noqulaylik avtostimulyatsiya uzoq muddatli to'xtovsiz chayqalishda namoyon bo'ladi.

Atrofdagi dunyoning autistik o'rnini bosuvchi III guruh bolalari affektiv himoyaning yanada murakkab shakli bilan tavsiflanadi, bu patologik harakatlarning, kompensatsion fantaziyalarning shakllanishida namoyon bo'ladi, ko'pincha tajovuzkor syujetga ega, bola o'z-o'zidan psixodrama sifatida o'ynaydi, uning qo'rqinchli tajribalari va qo'rquvlarini olib tashlash kerak. Ularning xulq-atvorining tashqi modeli psixopatiyaga yaqinroq. Kengaytirilgan nutq, kognitiv rivojlanishning yuqori darajasi bilan tavsiflanadi. Ular onalariga kamroq bog'liq, ular ibtidoiy teginish aloqasi va g'amxo'rligiga muhtoj emaslar. Shuning uchun ularning yaqinlari bilan hissiy aloqalari yetarli emas, empatiya qilish qobiliyati past. Kengaytirilgan monolog bilan dialog juda zaif. Faol tibbiy, psixologik va pedagogik tuzatishga ega bo'lgan bu bolalar ommaviy maktabda o'qishga tayyorlanishi mumkin.

Hayotning dastlabki ikki yilidagi RDA IV guruh bolalarida ularning ruhiy tuzilishida o'ta tortinchoqlik, qo'rqoqlik va giperehtiyotkorlik ustunlik qiladi. Bunday bolani haddan tashqari, ranjituvchi tashqi dunyodan na ajralish, na uni salbiy rad etish va stereotiplarga botib ketish, na tajovuzkorlik va boshqa harakatlarning giperkompensatsion kengayishi bilan himoya

qilmaydi. Himoya tuzilmalarining muhim qismi adekvat, kompensatsion xarakterga ega: tengdoshlar bilan yomon aloqada bo`lsa, ular qarindoshlaridan faol himoyalanihga intiladi; ijtimoiy xulq-atvor namunalarini tashkil etuvchi xulq-atvor namunalarini faol o`zlashtirish orqali atrof-muhitning barqarorligini saqlash; ular "yaxshi" bo`lishga, yaqinlarining talablarini bajarishga harakat qilishadi. Ular onaga juda bog`liq

Adabiyotlar:

1. МКБ-10. Международная классификация болезней (10-й пересмотр). Классификация психических и поведенческих расстройств. Клинические описания и указания по диагностике. /Под. ред. Ю.Л. Нуллера и С.Ю.Циркина. – СПб .: Оверлайд, 1994.
2. Башина В.М. О синдроме раннего детского аутизма Каннера// Журнал невропатологии и психиатрии. 1974. Вып. 10 (С. 1538 - 1542).
3. Блейлер Е. Аутистическое мышление: Пер. с нем. - Одесса: Полграф, 1927.-81 с.
4. Богдашина О.Б. Аутизм: определение и диагностика. — Донецк: Лебедь, 1999.- 112 с.
5. Башина В.М., Симашкова Н.В. Современные подходы к проблеме детского и атипичного аутизма// Конгресс по детской психиатрии. - М.: РО- СИНЭКС, 2001 (С. 28 - 32).

INNOVATIVE
ACADEMY